

Extramaterial till

Detta extramaterial kompletterar läroboken med ett avsnitt om ursprungsfolkens religioner för att möta de förändringar som införs i ämnesplanen för Gy25. Materialet ger en översikt över centrala religiösa föreställningar, ritualer och levnadssätt hos olika ursprungsfolk runt om i världen. Använd det tillsammans med läroboken för en komplett och uppdaterad undervisning.
Lycka till!

URSPRUNGS- FOLKENS RELIGIONER

Ursprungsfolk eller urfolk utgörs av dem som är ättlingar till de första invånarna i ett geografiskt område. Det finns urfolk i över 90 länder.

Ursprungsfolken runt om i världen har olika religioner, där varje enskild religion är knuten till ett folk som ser sig som ursprungsfolket. Så både platsen där man bor och kopplingen till ett folk är centralt. Det liknar exempelvis judendomen där landet Israel och den judiska identiteten och folkgruppen starkt betonas.

Idag bor ursprungsfolken inte självklart på landsbygden utan närhet till den globala världen. De kan leva både i städer och på landsbygden. Men det finns än idag ursprungsfolk som lever i avlägsna delar av Afrika, Asien, Australien och Sydamerika. Exempelvis små grupper i Sydamerikas krympande regnskog eller inuiter på den nordamerikanska tundran är sådana folk.

Ofta står ursprungsfolken i konflikt med de styrande i landet. Så är det med ursprungsfolken i USA, samerna i Sverige och aboriginerna i Australien för att ta några exempel. Tvisterna rör ofta vem som äger mark och jakträttigheter. Konflikter finns också mellan grupper inom ursprungsfolken, där man har olika uppfattningar om vilka som har rätt till jakt och fiske. Bland samer pågår en diskussion kring vilka som får tillhöra samebyar och om de som inte är renägare ska ha samma rättigheter som renägare.

Namnet

I denna text har vi valt namnet *ursprungsfolkens religioner* för det är det som forskare förespråkar idag. Historiskt har olika namn använts för dessa folks religioner. Namnen speglar synen hos forskare och stat på ursprungsfolkens kultur, levnadssätt och föreställningar.

Under 1900-talet kunde religionerna kallas för *primitiva religioner*, då de betraktades som outvecklade, vilket inte alls är sant. Många av dessa religioner visar upp komplicerade ritualer och avancerade tankemönster för att beskriva tillvaron. Så den benämningen finns bara kvar i gamla böcker.

I den engelsktalande världen kan namnet *traditionella religioner* (traditional religions) förekomma på grund av deras starka koppling till gamla traditioner.

Ett annat namn är de *skriftlösa folkens religioner*, vilket riktar fokus på att religionen har traderats muntligen och inte skriftligen.

Naturfolkens religioner är återkommande namn eftersom många av dessa folk har en nära förbindelse med naturen, även om det inte gäller alla ursprungsfolk längre.

DET BLIR LÄTT FÖRENKLINGAR

Varje religion har sin egen historia, sina egna traditioner och myter. Religioner i Afrika har präglats av sin miljö och omgivning, och aboriginerna i Australien av sitt sammanhang och sin historia. Det finns en risk att vi, som inte känner dessa religioner så väl, förenklar och förytligar dem och inte heller ser deras särdrag. Det är också lätt att göra dem mer exotiska än de i själva verket är. De personer som varit i nära kontakt med ursprungsfolks religioner menar att det inte alltid är så stor skillnad på hur ursprungsfolk och västerlänningar utövar sina respektive religioner. Människor är trots allt lika varandra var de än befinner sig, de grundläggande funderingarna kring livet på jorden är återkommande. Det är mot den bakgrunden som det i den här texten kommer att göras några jämförelser mellan ursprungsfolkens religioner och de fem världsreligionerna och med västerländska livsmönster. Låt oss bara som ett exempel fundera kring två företeelser, tabu och magi. Är det något som vi bara förknippar med folk långt bort, något märkligt som sker i främmande länder eller är tabu och magi något som finns i ditt liv?

UPPGIFT - VAD KÄNNER DU TILL OM URSPRUNGSFOLKEN?

Hur ser du på ursprungsfolken, vilka är dina föreställningar? Försök att sammanfatta vilka folk du känner till och vad du vet om dem.

Tabu

Tabu betyder förbjudet. Den som bryter mot ett tabu kommer på ett eller annat sätt att drabbas. Någon kan till och med må dåligt rent fysiskt.

I en familj kan det finnas regler som är mer eller mindre uttalade – så här gör vi bara inte i vår familj. I ett kompisgäng kan andra regler styra samvaron. I kriminella kretsar är det tabu att tjalla för polisen. Ingen åker naken på bussen, det är tabu. Nu brukar inte vi kalla dessa företeelser för tabu, men de fungerar precis som tabun gör hos ursprungsfolk runt världen.

Finns det händelser i din vardag som nästan får dig att må fysiskt illa? Ofta har det med mat, hygien eller sex att göra. Knappast någon är befriad från tabuföreställningar. Fundera på om det till exempel finns förbjudna samtalsämnen i dagens samhälle? Finns det tabun för män som inte gäller för kvinnor och vice versa?

I en del afrikanska kulturer har alla människor ett individuellt tabu som ges vid födseln. Fadern meddelar barnets tabu. Genom fädernas andar har han fått veta vad barnet bör undvika för att skyddas från olyckor. Det kan röra sig om enkla saker som att inte ta emot slag på höger axel eller att äta apelsin. Det finns också kollektiva tabun som gäller kvinnor, män eller stammen. Andarna kan bli uppretade om någon i familjen bryter mot klanens tabu.

I vår kultur i Norden har det ansetts farligt att tala om varg. Därför har den i stället kallats för *den grå* eller *gullfot*. Det finns tabun i många olika sammanhang. På teatrar finns exempelvis ett gammalt tabu, att inte vissla bakom scen, för det betyder otur.

Med hjälp av tabun skyddar man sig mot det övernaturliga, det är ett sätt att få kontroll över livet.

Magi

Magi går ut på att påverka makterna i den riktning man själv vill. Det finns svart (ond) och vit (god) magi.

Antagligen förekommer magi i de flesta religioner, mer eller mindre. Det kan vara svårt att skilja på en bön och en magisk handling. I religioner som vodou på Haiti och candomblé i Brasilien är magiska riter en officiell del av religionen. Men förekommer det i exempelvis kristendomen anses det inte tillhöra den officiella religionen. Att lägga amuletter med korancitat under kudden hos ett nyfött barn, förekommer i vissa muslimska kulturer. Tanken är att amuletten ska skydda mot onda andar eller attacker från ”det onda ögat”, ett bruk som bär magiska drag. På ett likartat sätt gav bilder på tre änglar skydd mot den förföriska Lilit, enligt gamla judiska traditioner.

Inom vissa ursprungsfolks religioner finns uppfattningen att sjukdomar och olycka orsakas av trolldom. Det är trollkarlar som utövar svart magi, vilket sker i hemlighet. Trollkarlen kan med hjälp av olika metoder frambringa olycka. Att lämna ifrån sig hår och naglar kan vara farligt, eftersom trollkarlen använder sig av dem i sina magiska riter. Naglarna tillhör fortfarande personen som kan skadas genom att naglarna skadas.

Andra experter på magi är magiker och medicinmän, som utövar vit magi. De äger också goda kunskaper om naturmedicin.

OLIKA FORMER AV MAGI

Likhetsmagi, beröringsmagi och överföringsmagi är exempel på olika former av magi.

Likhetsmagin går ut på att försöka efterlikna ett visst tillstånd eller företeelse. Låt säga att man vill ha regn. Vad gör man när det regnar? Jo, man faller upp sitt paraply.

Beröringsmagi handlar om att komma i beröring med något som tillhör en person, som naglar och hår, för att på sätt få makt över den personen. Delen är ett med helheten, så genom att skada nageln, skadar man den person den tillhört. En människas namn hör också till helheten och genom att känna någons namn får man makt över den personen. I gammaltestamentlig tid var namnet en del av personligheten, en del av helheten. Att missbruka Guds namn är för judar, kristna och muslimer detsamma som att missbruka helheten, Gud.

Överföringsmagi innebär att kraften överförs från en död person. Om den som dog var intelligent tog man vara på hjärnan, var hen stark i armen bevarade man den. Som tröst kunde en kvinna bevara sin döde makes ben.

Det är svårt att fastställa om människor återkommande har livnärt sig på andra människor. Det saknas ofta ögonvittnen. Men i formamerikanska kulturer, exempelvis hos aztekerna har kannibalism i kristider löst svältproblem, enligt vissa skriftliga källor. Så var också fallet i Leningrad (nuvarande Sankt Petersburg) under den långa belägringen av staden under andra världskriget. Även i Kina under massvälten åren kring 1960 åt människor människokött.

Ibland har grupper som levit i konflikt med varandra gärna anklagat sina motståndare för kannibalism. Anklagelserna har varit en del av smutskastningen av fienden.

UTÖVAR VI MAGI IDAG?

Hur ser våra beteenden ut, vi som lever i en typisk västerländsk kultur? Handlar inte vi också lite magiskt när vi exempelvis är pressade och trötta? Titta på idrottsmän som måste ha speciella kläder på sig eller komma in i en viss ordning när de går ut på plan. Hur ser det ut på flygplan? Finns rad nummer 13?

Du kanske brukar använda en särskild penna/dator vid skrivningar, försöker hinna över gatan innan dörren slår igen, undvika locken på gatubrunnar eller andra liknande saker? Vad tror du denna typ av beteende handlar om?

I många kulturer anses talet 13 vara olycksbringande, en tro som även syns inom sportvärlden. På bilden har en cyklist vänt sin nummerlapp upp och ned för att avvärja oturen. Denna handling är ett exempel på vidskepelse, en föreställning som saknar vetenskaplig grund men ändå påverkar människors beteenden. Vidskepelse är vanligt inom många religioner och samhällen och kan uttrycka en önskan att kontrollera osäkerhet och öka chanserna till framgång.

Gemensamma drag

Ursprungsfolkens religioner har trots sin spridning runt världen och trots sina enskilda särdrag, vissa gemensamma nämnare. Det finns också mönster som vi kan känna igen i vår moderna kultur.

Religionerna och ursprungfolken är alla mycket gamla. Ett exempel på det är samerna som kanske har levt i norra Sverige i 5 000 år och där utövat sin traditionella religion. Ett annat exempel är aboriginerna som forskarna tror har levt 40 000 år i Australien.

Ytterligare en gemensam nämnare är att ingen av dessa religioner har spridits runt världen som kristendom och islam, utan de har blivit kvar där de uppkom.

Ursprungsfolkens religioner uppstod inte på någon speciell plats utan på olika platser och oberoende av varandra. Det är som med konst, människor började måla och teckna på olika platser i världen oberoende av varandra.

Även om inte alla ursprungsfolk idag lever nära naturen är förhållandet med naturen och djuren centralt.

NATUR, DJUR OCH MÄNNISKA I GEMENSKAP

Hos många ursprungsfolk finns en nära gemenskap mellan människan och naturen. Här kommer några exempel på det.

När en man någonstans i det tropiska Afrika skulle hugga ner ett träd offrade han först till trädets livsande. Sedan högg han ner trädets. Det var ett sätt att visa respekt för den levande naturen. Så gör folk fortfarande på sina odlingar. I naturen finns en själ.

Totem är en markering av släktskapet mellan en stam och ett djur. Ursprungsfolket i British Columbia i Kanada avbildade sitt totemdjur på en påle. Det djuret fick inte skadas eller dödas. Föreställningarna om totem lever fortfarande jämsides med kristendom och andra synsätt som tillhör det moderna livet.

Förr kunde en same som hade fiskat lägga lite av sin fångst som tackoffer på en sten vid sjön. Förhållandet mellan människan och naturen måste vårdas. När en björn blivit dödad ber jägaren om ursäkt och hoppas att björnen inte tagit anstöt.

I många länder i världen sker idag samtal och diskussioner kring ursprungsfolkens ställning och status. Ursprungsfolk hävdar sin ärvda rätt att förvalta områden som tagits ifrån dem av makten. Deras marker har plundrats och nu kräver de att det som stals ges tillbaka. I Nya Zeeland fastställdes år 2017 att floden Whanganui är ett levande väsen med juridiska rättigheter. Floden representeras i processer som påverkar floden av ursprungsfolket maorierna. Maorierna anser sig vara flodens ättlingar och ska därför ta ansvar för att floden inte plundras och utnyttjas för vinnings skull. Människor måste lära sig att inte längre bara ta från floden utan att ge något tillbaka. Enligt maorierna är det uppenbart att de individuella behoven måste stå tillbaka för flodens och miljöns betydelse.

År 2023 beslöts i Bangladesh att samtliga floder i landet är levande varelser med egna rättigheter.

Floden Whanganui på Nya Zeeland är den första floden i världen som har fått juridisk status som en egen juridisk person. Beslutet, som togs 2017, erkänner floden som en levande enhet med rättigheter, skyldigheter och egen representation. Detta speglar den maoriska uppfattningen om att människor och natur är oskiljaktiga.

UPPGIFT: MILJÖRÖRELSEN - LIKHETER MED URSPRUNGSFOLKENS RELIGIONER?

I miljörelsen framhåller man, liksom hos många ursprungsfolks religioner, betydelsen av naturens samspel och att man inte får störa det naturliga kretsloppet.

I ekologin, en naturvetenskap, studerar man samspelet mellan levande organismer och miljön. I ekosofin, som är en filosofisk livsåskådning, pekar man på betydelsen av samspelet mellan natur, människa och miljö.

Den norske filosofen Arne Næss ansåg att människan måste ta hänsyn till naturen för dess egen skull, inte bara för att det är bra för oss människor.

Försök hitta likheter och skillnader mellan ursprungsfolkens förhållningssätt till naturen och dagens miljörelse. Ta förslagsvis kontakt med Naturskyddsföreningen och Fältbiologerna.

GUDAR OCH ÖVERNATURLIGA MAKTER

Gudar eller övernaturliga makter återkommer hos ursprungsfolken och här följer en beskrivning av hur det kan se ut, men självklart skiljer det sig från folk till folk.

Den högste guden är en skapargud som inte aktivt tar del i det vardagliga livet. Den guden tar stammen endast kontakt med i katastrofsituationer eller vid särskilda tillfällen.

Hos kikuyfolket i Kenya heter den gud som skapat världen och människorna Ngai. Han står över allt och alla men kommer då och då ner till jorden för att inspektera hur människorna sköter sig. Dessa besök, som förebedas av blixtar, utgör den huvudsakliga kontakten mellan Ngai och folket.

Deismen, som på 1700-talet fick många förespråkare i Europa, beskrev Gud som den som främst var aktiv vid skapelsen, men sedan drog sig tillbaka. Så tanken på en avlägsen och fjärran höggud finns i många kulturer.

Under denne höggud finns undergudar som sköter de vardagliga kontakterna med människorna. De ansvarar för olika områden, som skörden, barnafödandet, regnet och solen.

Denna typ av ”praktiska gudar” som är starkt involverade i människans vardag återfinns i de flesta religioner. I Indien och hinduismen finns på bynivå, förutom de kosmiska gudarna, gudar som förmedlar kontakten mellan Gud och människor och gudinnor som hjälper vid sjukdom och infertilitet. Inom kristendomen fyller många gånger helgon denna vardagliga funktion, även om det inte officiellt är tänkt så av kyrkan.

Längst ner finns andar och demoner, som kan vara avlidna människor som vill ha uppmärksamhet. Gudarna liksom förfädernas andar kräver offer för att de ska dela med sig av sin livskraft.

I ett buddhistiskt land som Thailand bygger människor minihus som placeras utanför hemmet, affären eller restaurangen för att skydda mot onda andar. Andarna bosätter sig nämligen i minihuset och drabbar då inte gårens hus.

Typiskt för de nordamerikanska präriefolken är att söka sin skyddsande. Det är ett sätt att få kontakt med gudarna och få del av livskraften. Präriefolken vet att det är andarna som djupast styr över världen. För att hitta sin skyddsande beger sig den unge mannen ut i ödemarken där han uppsöker en enslig kulle. Där vistas han i ett eller två dygn och ber till andarna. Utmattad faller han i dvala och i drömmen kommer skyddsanden till honom och tröstar och ger av sin övernaturliga kraft.

GUDINNOR

Gudinnor har spelat och spelar en stor roll. Så kallade sädes- och modergudinnor har funnits i många olika kulturer. Bland de amerikanska ursprungsfolken fanns majsmodern, på Java rismodern som personifierade riskornets själ och ända in på 1900-talet skänkte europeiska bönder Sädesmodern sin hyllning genom att klä en kärve i kvinnokläder. Rismodern på Java representerades av utvalda riskorn som såddes först och sattes mitt på fältet.

Kvinnorna skötte i många kulturer de riter som var förbundna med skörden och vissa forskare menar att kvinnor var världens första präster. Männen grävde marken och kvinnorna sådde under magiska ceremonier fälten.

Hos vissa folk har medicinkvinnor intagit en viktig ställning och tillskrivits särskilda krafter. Hos folken i södra Nigeria var de kvinnliga magikerna långt fler än de manliga. Hos tshi-folket i östra Afrika utförde kvinnorna en mängd magiska riter för att hjälpa sina män när de gick ut i strid. Deras magiska kraft var avgörande för stridens utgång.

Men det finns också exempel på ursprungsfolk hos vilka kvinnor varit helt eller delvis utestängda från det religiösa livet. Det gäller folk i delar av Afrika, bland amerikanska ursprungsfolk och inuiter. Återkommande är kopplingen till kvinnans menstruation, som ansågs göra henne oren. Erfarenheten sa att när blod rinner, så är livet i fara. Hos inuiterna fick inte kvinnorna komma nära männens vapen när de hade mens och amerikanska ursprungsfolk lät kvinnorna bo i särskilda hyddor.

Traditioner som begränsade kvinnans rörelsefrihet i samband med menstruation och barnafödande har levt kvar långt in i vår tid även i Sverige. När en kvinna hade fött barn fick hon inte gå till kyrkan under 40 dagar efter förlossningen. *Kyrktagning* kallades den ceremoni som skedde i kyrkan, när de 40 dagarna var slut. Ceremonin utvecklades så småningom till att bli *En moders tacksägelse*, som den kallades i kyrkohandboken 1942. Kyrktagning upphörde på 1880–1890-talen, men levde i liten omfattning kvar på västkusten till mitten av 1950-talet. I Gamla testamentet, 3 Mosebok kapitel 15, hittar man en mängd regler som gäller för kvinnor under menstruationen.

DÖDA OCH LEVANDE I GEMENSKAP

Levande och döda är beroende av varandra. Det kan yttra sig på lite olika sätt hos ursprungsfolken, exempelvis så här:

En döende kan tala med sina anhöriga om hur den vill ha det efter sin död. Under en längre tid efter begravningen kanske önskan finns att det ska hällas palmvin på graven. I gengäld får de som lever beskydd och kan anropa den döde när de behöver hjälp.

Om något olyckligt inträffar i en människas liv kan det bero på att de döda inte uppmärksammats tillräckligt eller på fel sätt. De döda kan ta skepnad som onda andar och hämnas livets orättvisor i efterhand. En person som blivit utstött från stammens gemenskap kan på så sätt ta hämnd.

Att på ett eller annat sätt hålla kontakt med döda släktingar och vänner är inte sällsynt i hinduistiska, buddhistiska eller kristna traditioner. För att inte tala om den stora vikt som människor i Japan och Kina lägger vid kontakten med förfäderna. Även för en modern kines kan det vara självklart att gå till ett daoistiskt eller konfucianskt tempel för att uppmärksamma en död släktings födelsedag. I Japan finns liksom i Kina ett förfäders altare i många hem.

Den katolska traditionen med själmässor på dödsdagen och böner om att den döde ska slippa lida i skärselden för länge, är även det exempel på människans behov av att upprätthålla kontakten med sina döda släktingar. I vårt land är traditionen att tända ljus vid gravarna under alla helgons dag, något som vuxit i styrka under 1900-talet.

INITIATIONSRIT - ÖVERGÅNGSRIT OCH LIVSKRAFT

En initiationsrit introducerar en människa till ett nytt stadium i livet, till exempel från ungdom till vuxen. Det sker genom en speciell utbildning och ceremoni. Konfirmationen är ett kristet exempel på initiationsrit. I en övergångsrit markeras övergången från ett tillstånd till ett annat: ogift till gift är ett exempel. Idag används orden oftast synonymt.

Hos ursprungsfolk har dessa riter haft stor betydelse och hos vissa folk har de inte bara inneburit att människan gått från ett stadium till ett annat. Hon har också fått del av livskraften som kommer från Gud och som är avgörande för ett bra liv. Livskraften är den hemlighetsfulla kraft som binder samman tillvaron till en levande organ-

ism, som människan är en del av. Den som inte följer regler som rör tabun, magi och övergångsriter går miste om denna kraft och skiljs från livssammanhanget, helheten.

En 18-årig Xhosa-pojke, deltar i en traditionell manlighetsrit i Tshatshu, Sydafrika. Genom att måla sitt ansikte med lera markerar han sin övergång från pojke till man. Ceremonin, som varar i cirka sex veckor, inleds med en omskärelse och innebär en period av isolering och vägledning av äldste och traditionella helare. Denna ritual är en central del av Xhosa-kulturen och syftar till att förbereda unga män för vuxenlivet.

I vårt samhälle har flera initiations- och övergångsriter fått en central plats. Se bara på studentexamen som firas närmast rituellt idag. Oavsett

om det är religiösa eller icke-religiösa ceremonier så är tanken med dem att de ska skapa ordning och sammanhang. Handlar det om att få del av "livskraften"?

TIPS

Alex Haley berättar i sin bok *Rötter* om den afrikanska kultur och by som han härstammar ifrån. Boken beskriver bland annat ingående hur olika initiations- och övergångsriter går till.

UPPGIFT - INITIATIONS- OCH ÖVERGÅNGSRITER

Vilka initiations- och övergångsriter har du kommit i kontakt med? Försök beskriva vad de går ut på och vad det är som eventuellt kan beröra dig och varför.

TIDSUPPFATTNING: ALLT ÄR NU

När de första kristna missionärerna kom till Afrika stötte de på svårigheter när de talade om framtiden och vad den kunde innebära. Hos vissa folk fanns inte ordet "framtid" i språket. Det berodde på föreställningen om att allt händer nu. Den som dör, kommer också att finnas med i nuet. Tidsuppfattningen var alltså annorlunda. Att tala om förr, nu och sedan är egentligen inte meningsfullt.

UPPGIFT - FÖRDJUPA DIG I ETT URSPRUNGSFOLK

Välj ett ursprungsfolk någonstans i världen och sammanfatta vilka av de gemensamma dragen som du kan hitta hos det folket.

Samisk religion

Samerna är ett ursprungsfolk som bor i fyra länder: Sverige, Ryssland, Finland och Norge. Landområdet kallas *Sápmi*. Sápmi står både för landområdet och folket samerna.

Det är svårt att uppskatta hur många samer som finns i Sverige och antalet som brukar anges varierar mellan 20 000 och 40 000.

Padjelanta - Badjelánnda på samiska - nationalpark i norra Sverige. I området har människor bott i tusentals år och idag är Padjelanta/Badjelánnda hem för tre samebyar.

Erkännande av staten

År 1977 uttalade Sveriges riksdag att samerna var ett ursprungsfolk, år 2011 erkändes samerna som ett folk i Sveriges grundlag. År 1993 invigdes Sametinget som är både en statlig myndighet och folkvalt samiskt parlament. Sametingets uppgift är att bevaka frågor som rör samisk kultur.

Den samiska religionen har utövats i hela Sápmi och har mycket gamla anor. Den innehöll dyrkan av naturgudar och tron på att naturen har en själ. Under 1600- och 1700-talen kom kristna missionärer till fjälltrakterna för att omvända de så kallade hedningarna, de samer som hade levt i områdena i flera tusen år. Kyrkan gick hand i hand med staten som ville komma åt samernas marker. Vissa präster hade respekt för den samiska tron, men de flesta hade det inte. Redan på 1600-talet dömdes en man till döden av en domstol för att han inte avsåg sig sin samiska tro. Prästerna krävde att trägudar och samiska trummor skulle lämnas till kyrkan och att samerna måste övergå till kristen tro. Trummorna och andra religiösa symboler brändes. Trots kristendomens och samhällets utveckling levde den samiska religionen kvar. Ända in på 1900-talet utövades den och än idag kan man se spår av att människor uppmärksammar gamla heliga platser.

Statens och kyrkans hållning till den samiska kulturen och religionen var många gånger förtryckande. Längre sågs samerna som ett forskningsprojekt. Forskare mätte skallarna på samerna, och kroppar stals för att undersökas utifrån ett rasbiologiskt perspektiv.

Rasbiologiska institutet

I Sverige grundades 1922 ett rasbiologiskt statligt institut i Uppsala under ledning av rasbiologen Herman Lundborg som ledde arbetet där fram till 1935. Men Statens institut för rasbiologi fanns kvar som statlig myndighet ända till 1958. Herman Lundborg formulerade rasistiska idéer om att det fanns många raser. "Den nordiska typen" ansågs stå högst. Det var med det som bakgrund som samerna skulle undersökas. Forskningen skulle visa på var de rasmässigt mest rena raserna fanns. Finnar och samer betraktades som främlingar.

I flera sammanhang försöker man idag återföra samisk kultur. Det har skett på olika sätt, bland annat återfördes kranier av samer till begravningsplatserna där de ursprungligen låg. I augusti 2024 lades kvarlevor från 23 personer tillbaka vid Akamella ödekyrkogård efter att de grävts upp från en annan plats långt därifrån. I ceremonin medverkade Svenska kyrkans ärkebiskop Martin Modéus som konstaterade: ”Vi kan inte göra det som hänt ogjort, men vi kan agera i nuet.”

SEITAR

I naturen fanns enligt samerna platser och föremål som var särskilt heliga och fyllda med kraft. Det kunde vara stenar eller stockar som av någon speciell anledning drog uppmärksamheten till sig. Dessa ansågs innehålla övernaturlig kraft. Föremålen kallas för seitar.

En så kallad seite, är en helig plats inom den samiska religionen. Seitar användes traditionellt i andliga ceremonier och offrades till för att säkerställa jaktlycka och välgång. De finns ofta vid vatten, på berg eller i skogar.

Där seiten stod bildades ett kraftcentrum och därför offrade man där. Ett sätt att offra på var att smörja in seiten med renblod. Riktigt stora seitar kallades storjunkare och de hade makt över alla djur och gav även jaktlycka.

Samerna ansåg att det i vattendrag och sjöar fanns skyddsandar, vilka inte fick störas. Vid fisket var det nödvändigt att vara helt tyst. Man trodde att heliga sjöar var dubbelbottnade och i den undre sjön

höll fiskarna till och för att de skulle komma upp till den övre sjön offrade fiskaren till fiskeseitar.

GUDAR OCH HÖGRE MAKTER

Samerna delade in tillvaron i tre sfärer: den himmelska, den jordiska och den underjordiska. I alla dessa fanns gudar och gudomliga makter. I den jordiska sfären levde även människor och djur, i underjorden de döda.

Samerna tillbad många gudar. Där fanns månens, vindens och jaktens gud. Solguden och åskguden var viktiga gudar. Solguden, Päive, avbildades på samiska trummor för att markera solens stora betydelse. Förutom att solen värmden jorden och gav ljus och fruktbarhet, ansågs den kunna bota sjukdomar. Man såg solen som en moder för alla levande djur.

Samerna visade åskans gud stor vördnad och respekt, vilket kanske inte är så förvånande. Den som upplevt åska i fjällen vet att där dun-drar åskan extra mycket. Åskguden rådde över liv och död och avbildas på ett sätt som för tankarna till Tor och hammaren, oftast med en klubba eller hammare i handen. Åskguden sågs som både god och ond; god för att den gav regn och fördrev onda andar; ond för att dess blixtar dödade människor och djur och träd och hem sattes i brand. Han kallades ibland för Tiermes och hans fru hette Akka. I närheten av samhället Kvikkjokk ligger det berg som fått namnet Akka.

I den gamla samiska religionen fanns gudinnor som kvinnor vände sig till under graviditeten. Eller om man ville få en son offrade man till gudinnan Juoksáhká. I andra religioner återkommer också gudomliga väsen, gudar, helgon som har särskilda funktioner. I den katolska världen finns helgon som kan förmedla böner till Gud och det kan handla om konkreta saker. Helgonet Antonius av Padua tillskrivs en särskild förmåga att hjälpa till med att hitta borttappade saker, som exempelvis nycklar och telefoner. Han skyddar också gravida kvinnor. I hinduismen finns gudar som människor vänder sig till i konkreta frågor. I den folkliga buddhismen lever föreställningar om andarnas betydelse för det konkreta livet. En tradition är att bygga ett litet minihus utanför hemmet för att locka dit onda andar så de inte tar sig in i hemmet.

NÅJD

Redan i tidig ungdom blev vissa människor kallade till att bli medlare mellan människornas värld och gudarnas och de dödas värld. Dessa kallades för nåjder och motsvaras av schamaner hos andra ursprungsfolk.

I äldre tid var nåjden nästan alltid en man, men under 1800-talet kom även kvinnor att bli nåjder. Dessutom började nåjden mer och mer ses som en person med särskild utstrålning med förmåga att bota med både händerna och med hjälp av stenar och annat från naturen. Nåjden har också en särskild förmåga att tolka och se det som händer i naturen.

Samerna ansåg att människan hade en kropp och en frisjäl. Frisjälen kunde söka upp platser och andra världar för att där hämta kunskaper. Nåjden hade en unik egenskap. De kunde styra sin frisjäl med hjälp av sin vilja, vilket inte vanliga människor kunde.

Jojk är en sång som användes för att få kontakt med gudarna. När nåjden vid en seans ville sända iväg sin frisjäl sjöng han en jojkk. I en seans söker man kontakt med andevärlden och budskap därifrån.

Jojk

Alla kunde jojka och ägde sina egna personliga jojkar. Ett nyfött barn fördes till en helig sjö där barnet döptes av mamman, som samtidigt gav sitt barn en jojkk. Som vuxen ägde man fyra jojkar. En av dem var huvudjojken, som också kallades kraftsången. Jojken kan användas i många olika sammanhang. Till exempel jojka döda släktingar, dramatiska händelser, glömda platser, så att de inte ska försvinna ur det gemensamma minnet.

Till nåjden gick man för att få hjälp. Vid ett sådant tillfälle spelade nåjden tillsammans med sina åhörare upp ett drama. Med hjälp av en trumma försatte nåjden sig i trance och hans frisjäl skickades ut för att finna svaren och lösningarna på problemet. En av nåjdens uppgifter var att bota. Han ställde diagnos och utförde en seans för att bota. Han var också domare när taburegler brutits.

NÄJDTRUMMAN

Näjdtrumman eller trolltrumman, som den kallades av de kristna prästerna, användes av nåjden i många sammanhang.

Det berättas om den kvinnliga nåjden Rika Maja från Mausjaur att hon kunde tala till åskan. Under en varm och het sommardag uppstod en brand hemma hos Rika Maja. Då tog hon trumman och gick till en sjö där hon ställde sig och visslade och slog på trumman. Då kom åskan och ett kraftigt regn släckte elden.

På trummans skinn finns bilder ritade. Bilder som symboliserade hela universum. Det hade betydelse var och hur man slog på trumman.

En traditionell samisk näjdtrumma.

Idag finns ett 70-tal trummor bevarade på olika museum. Att studera trummorna är en bra väg att lära känna den samiska religionen på. Trummorna är olika beroende på varifrån de kommer. De säger något om att det finns olika samiska traditioner. Bilderna på trummorna är en blandning av både religiösa och vardagliga saker.

Trummorna som tillverkades senare påverkades av förändringar i samhället. Där kunde gamla samiska religiösa motiv blandas med kristna.

UPPGIFT - REFLEKTION

I det här kapitlet har ursprungsfolkens religioner tagits upp och exemplifierats med samisk religion. Fördjupa dig och arbeta vidare med tankar och reflektioner.

1. Finns det tankar hos ursprungsfolken om hur vi ska leva som du särskilt fastnat för? Vilka i så fall?
2. Vilka tankar om livet hos ursprungsfolken känns igen hos oss idag? Vilka föreställningar uppfattar du skiljer sig mest ifrån dagens samhälle? Fundera och reflektera kring detta.

BILDFÖRTECKNING

Robert Haasmann/imageBROKER/TT 1

Ian Langsdon/EPA/TT 6

Ross Gordon Henry/Shutterstock 7

Per-Anders Pettersson/TT 13

Wenig Boese/Shutterstock 14

Scandphoto/Shutterstock 16

Marco Peretto/Shutterstock 19